

Marta Sobocińska
(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: marmart207@poczta.fm)

LUDOWE NAZWY BUTÓW I ICH CZĘŚCI W GWARACH LUBELSZCZYZNY I SUWALSZCZYZNY

Przedmiotem analizy, której wyniki zostaną przedstawione w artykule, jest zebrane przeze mnie na Suwalszczyźnie i Lubelszczyźnie w latach 80. i 90. ubiegłego wieku słownictwo ludowe związane z obuwie. Zgromadziłam je jako uczestniczka obozów gwaroznawczych, organizowanych w tamtym czasie przez Towarzystwo Kultury Języka. Po analizie językowej miały stać się podstawą regionalnego słowniczka gwary szewskiej używanej na terenach objętych badaniami. Szybko jednak okazało się, że chociaż mój zbiór liczył kilkaset jednostek leksykalnych, nie stanowił spójnej wewnętrznie całości ani pod względem dialektologicznym, ani socjolingwistycznym. Niektóre słowa wchodzące w jego skład były używane także w innych częściach Polski, a znaczna ich część była w słownikach opisywana jako należąca do zasobu leksykalnego polszczyzny ogólnej, czasami z kwalifikatorem *dawny* lub *przestarzały*. Trudno było także uznać je za tworzące gwarę szewską ani tym bardziej za profesjolekt używany przez szewców. Mimo to stanowią ciekawy zbiór polskiej leksyki ludowej, mającej mniej lub bardziej ścisły związek z butami.

1. GWARA SZEWSKA – MIT CZY RZECZYWISTOŚĆ?

Szewstwo to jedno z najstarszych rzemiosł zajmujące się szyciem i wytwarzaniem obuwia oraz jego naprawą; jako profesja ma bardzo długą historię. Jest już dzisiaj zawodem zanikającym, ponieważ zdecydowaną większość butów wykonuje się maszynowo w fabrykach obuwniczych, ręcznie buty są robione jedynie na obstalunek przez konkretnych nabywców. Wyroby ręczne tym różnią się od maszynowych, że praca nad jedną parą trwa dużo dłużej, ale jakość obuwia jest nieporównywalnie lepsza, a cena znacznie wyższa. Druga różnica dotyczy słownictwa związanego z butami, które rozwija się szybciej w wypadku rzemiosła, wolniej przy produkcji fabrycznej. Składają się na nie nazwy obuwia, materiałów, z których się je wykonuje oraz nazwy narzędzi służących do ich wytwarzania. Dochodzą do tego czasowniki odnoszące się do czynności wykonywanych w związku z codziennym używaniem obuwia oraz nazwy

osób, które buty produkują, reperują i czyszczą. Okazuje się, że leksyka związana z obuwem jest dość obszerna, ale mimo to język szewski nie ma charakteru kodu zamkniętego. Zawód szewca nie wymaga bowiem współpracy z innymi szewcami. Szewcy rozmawiają o butach przeważnie z tymi, którzy przynieśli je do naprawy, toteż słowa, których używają, muszą być zrozumiałe dla przeciętnego użytkownika języka. Każdy zna przecież od dzieciństwa takie nazwy jak *podeszwa*, *cholewka*, *zelówka* czy *obcas*. Mają one charakter terminów fachowych, ale ze względu na to, że odnoszą się do butów, które należą do niezbędnych elementów stroju człowieka, ich fachowość znika, a język szewski nie jest traktowany ani jako profesjolekt, ani jak żargon zawodowy.

Pojęcie <gwara szewska> zostało więc utworzone trochę na wyrost, bo nie istnieje taka odmiana polszczyzny, która służyłaby porozumiewaniu się ze sobą szewców, istnieje natomiast leksyka używana w kontaktach między szewcem a klientem. Ten ostatni swobodnie operuje nazwami – wydawałoby się – fachowymi, które dotyczą naprawy butów lub ich wytwarzania, traktując je jako należące do języka ogólnego, a mimo to *gwarę szewską* lub *język szewski*, a nie słownictwo o tematyce obuwniczej, wymienia wielu autorów prac lingwistycznych, kiedy piszą o socjolektach lub profesjolektach.¹ Nic więc dziwnego, że nigdy nie powstał słownik gwary szewskiej,² powstawały natomiast słowniki nazw butów i ich części – słowniki przeznaczone na ogół dla osób interesujących się ubiorem lub dla uczniów średnich i wyższych szkół zawodowych, kształcących szewców.³

2. LUDOWY CHARAKTER SŁOWNICTWA

Słownictwo związane z obuwem, które stanowi przedmiot analizy przedstawionej w tym artykule, zostało przeze mnie zebrane metodą kwestionariuszową wśród mieszkańców 123 wsi i małych miasteczek – 44 leżących na Lubelszczyźnie i 79 – na Suwalszczyźnie. Wywiady i rozmowy z informatorami przeprowadzałam, posługując się kwestionariuszem własnym, który powstał na podstawie *Kwestionariusza do badań słownictwa ludowego. Zeszyt III. Technika ludowa* opracowanego przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie pod redakcją Witolda Doroszewskiego [1958]. Do pytań tam zawartych do-

¹ Nazwy *gwara szewska* używa m.in. J. Żurawski [1982], A. Wilkoń stosuje natomiast termin *język szewców* [2000, 99].

² Nawet pojawiające się obecnie w Internecie strony poświęcone słownictwu związanemu z obuwem nie zawierają w tytule wyrażenia *gwara szewska*, por. np. *Mały słownik terminów szewskich*, <https://forum.butwbutonierce.pl/> [dostęp 5.11.2018]; *Encyklopedia obuwia*, https://www.apia.com/pl_pl/encyklopedia-obuwia [dostęp 5.11.2018].

³ Por. m.in.: Rerutkiewicz 1963; Christ 1974.

dałam pytania własne, dzięki czemu zestaw pięćdziesięciu pięciu pytań obejmował całe słownictwo związane z obuwem: nazwy butów kobiecych, męskich i ich części, nazwy narzędzi i przyrządów szewskich, czynności wykonywanych przy użytkowaniu obuwia, nazwy rzemieślnika wytwarzającego tę część ubioru oraz członków jego rodziny.

Moi informatorzy urodzeni w końcu XIX w. lub w pierwszych dziesięcioleciach XX w. posługiwali się jeszcze gwara, toteż używane przez nich słowa dotyczące wielu dziedzin kultury materialnej i duchowej stanowiły bezcenny materiał świadczący o odrębności gwarowej tych terenów. Jeśli jednak chodzi o nazwy związane z obuwem, to bardzo rzadko używali słów, które byłyby pod względem leksykalnym charakterystyczne tylko dla Lubelszczyzny lub Suwalszczyzny. Były za to bardzo często wymawiane z typowymi dla tych terenów cechami fonetycznymi, spotykanymi tylko w języku mieszkańców wsi, toteż zasadne wydało się uznanie opisywanego przeze mnie materiału za słownictwo ludowe, które częściowo w różnych wariantach fonetycznych występuje także w innych regionach Polski.⁴ Przeprowadzone badania wykazały jednak, że jest używane przez osoby mówiące gwara w miejscowościach, z których pochodzą moi informatorzy i jako takie zostanie opisane w artykule.

3. PODZIAŁ SEMANTYCZNY ZEBRANEGO MATERIAŁU

Zebrany przeze mnie materiał językowy to kilka tysięcy odpowiedzi na pytania kwestionariusza związane z obuwem, z których udało się wyekscerpować kilkaset jednostek leksykalnych należących do kilkunastu grup tematycznych, przy czym w każdej z nich występowały synonimy różniące się jedynie budową słotwórczą lub wymową. Podział semantyczny zebranego słownictwa był w dużym stopniu podyktowany pytaniami kwestionariusza oraz wypowiedziami informatorów, w których wyjaśniali znaczenie podawanych nazw i konteksty ich użycia. Po wzięciu tych czynników pod uwagę cały zebrany materiał udało się podzielić na 6 pól semantycznych, do których należą leksemy zawierające w swoim znaczeniu sem 'buty', a mianowicie:

- 1) nazwy butów;
- 2) nazwy części butów;
- 3) nazwy czynności związanych z butami;
- 4) nazwy osób w różny sposób związanych z używaniem butów;
- 5) nazwy środków służących do pielęgnacji butów;
- 6) nazwy narzędzi służących do naprawy butów.

Dwa pierwsze pola stanowią przedmiot analizy przeprowadzonej w artykule.

---

⁴ Część badanego przeze mnie słownictwa jest opisywana w SGP jako występująca także w gwarach wielkopolskich i małopolskich.

4. NAZWY BUTÓW

Nazw butów różnego typu dotyczyło 13 spośród 55 pytań wykorzystanych w badaniach. Informatorzy byli w nich pytani o to, jak nazywają buty w zależności od materiału, z którego zostały wykonane, od ich wysokości, kształtu i przeznaczenia. W rezultacie otrzymałam zbiór składający się z około 90 jednostek leksykalnych, w tym 45 podstawowych nazw butów oraz drugie tyle ich wariantów fonetycznych lub morfologicznych. Wszystkie były w końcu XX wieku używane na badanym przeze mnie terenie, ale tylko niewielka ich część jest charakterystyczna wyłącznie dla Lubelszczyzny lub dla Suwalszczyzny. Niektóre z nich, np. *trzewiki* lub *drewniaki*, powtarzały się w odpowiedziach prawie wszystkich informatorów, jednak powodem był ich ogólnopolski, a nie regionalny zasięg.

Trzewik to nazwa oznaczająca sznurowany but z cholewką. Stanowi ona kontynuację prasłowiańskiej formacji *červъb, która pochodzi z kolei od *červo, czyli 'brzuch, trzewia'. Występuje w wielu językach słowiańskich.⁵ Ciekawe jest jednak to, że w zebranych przeze mnie materiale nazwa *trzewiki* była używana zamiennie z nazwami *czereвики* i *czerwiki*, w których zachowała się dawniejsza postać morfemu rdzennego *červъ-. Występuje ona także w języku białoruskim, co mogło mieć wpływ na obecność tych leksemów na Suwalszczyźnie i Lubelszczyźnie, zwłaszcza że o ile *trzewiki* są znane w całej Polsce, o tyle *czereвики* i *czerwiki* tylko w jej wschodniej części.⁶

Drewniak to nazwa utworzona od słowa *drewno*, które było dawniej podstawowym materiałem używanym do robienia butów. Jak wynika z opowiadań moich informatorów, buty nazywane *drewniakami* były w przeszłości noszone przez mieszkańców wsi na co dzień w domu, w gospodarstwie i na ulicy. Częściej obuwały się w nie kobiety niż mężczyźni. Nie chodzono w nich jednak do kościoła. Na terenie województwa suwalskiego istniały jeszcze inne nazwy odnoszące się do butów z drewna, np. całe buty wydłubane z drewna, których na nogach już nie widziałam, ale pokazywano mi je w kilku domach, miały nazwę nie tylko *drewniaki*, ale także *kłompy* lub *dłubanki*, w Lubelskiem natomiast *drewniaki* lub *buty dŁubane z drewna*. Dwie z tych nazw, *dłubanki* i *buty dŁubane z drewna*, pochodziły od nazwy materiału i sposobu ich wykonania. Częstsze były jednak w użyciu nazwy jednowyrazowe, czyli *drewniaki* i *kłompy*. Jeśli chodzi o drugą z nich, to kilkakrotnie podawano mi od razu dwa jej warianty *kłompy* i *klumpy*. Tej drugiej formy do dziś używa się w Klumpach

⁵ Por. Brückner 1970, 591.

⁶ Nazwa ta została odnotowana w SGP [t. 5, s. 85] jako występująca na pograniczu polsko-ukraińskim i na Lubelszczyźnie, a w postaci *czarawiki* jest także notowana w AGWB [IX m. 484] oraz w: Maryniakowa, Rembiszewska, Siatkowski 2014, 168 jako charakterystyczna dla Podlasia.

na środkowym wybrzeżu Bałtyku, nazywając w ten sposób „buty” dla konia, czyli słowińskie drewniane buty zakładane na kopyta końskie przy przejściach przez mokradła. W podobnym znaczeniu nazwa ta była też używana na obfitującej w mokradła Lubelszczyźnie, gdzie odnosiła się do butów nakładanych na podeszwy obuwia ludzi chodzących po podmokłych terenach, pasących bydło albo bezpośrednio na kopyta lub racice pasącego się bydła.

Jak wynika z zebranego materiału, znacznie częściej niż buty w całości wykonane z drewna noszono na przełomie wieków obuwiu z drewnianą podeszwą i skórzanym wierzchem, sznurowane. Na obu terenach mówiono na nie częściej *drewniaki* (LS) aniżeli *kłompy*.

Nazw butów, które podobnie jak *trzewiki* czy *drewniaki* przeszły do słownictwa ogólnego, było w moim materiale 22, tj. *buty, chodaki, drewniaki, gumiaci, gumowce, kalosze, kamasze, kapcie, kierpce, korki, kozaki, łapcie, oficerki, pantofle, papucie, półbuty, sandały, trepy, trzewiki, walonki, wiatrówki, wywrotki*. Ich definicje zgodne ze znaczeniem, które przypisywali im moi informatorzy, można znaleźć we współczesnych słownikach języka polskiego bez żadnych kwalifikatorów lub z kwalifikatorem wskazującym na ich przynależność do polszczyzny potocznej. Osiem nazw z tej grupy wystąpiło jednak w badanym materiale w wersji brzmieniowej zmienionej w sposób charakterystyczny dla gwar mazowieckich, np. *gumniaki* (zamiast *gumiaki*) lub dla gwar mieszanych polsko-białoruskich lub polsko-ukraińskich, np. *boty* (zamiast *buty*), *gumowcy* (zamiast *gumowce*), *kaloszy* (zamiast *kalosze*), *pantofli* (zamiast *pantofle*).⁷

Pozostałe nazwy, z których większość występowała w kilku wariantach fonetycznych, to nazwy gwarowe, które były używane jeszcze w końcu XX w., kiedy zbierałam materiał. Tworzą one ciekawy i dość bogaty zbiór leksemów. Znajdują się w nim nazwy damskiego i męskiego obuwia z uwzględnieniem a) materiałów, z których je wykonywano: *skóry, drewno, guma, лыко z drzew*; b) wysokości cholewek: *do kostek, powyżej kostek, do kolan*; c) sposobu mocowania do nogi: *obciste, wiązane, sznurowane*; d) przeznaczenia: *odświętne, domowe, robocze*; e) nienadające się do chodzenia poza domem, ale używane w gospodarstwie (zob. niżej).

Wiele z tych nazw to słowa nieznanne polszczyźnie ogólnej. Najwięcej odnosiło się do obuwia zniszczonego, niezdatnego już do chodzenia, zwłaszcza do butów z obciętymi cholewami, które nie nadawały się do użytku. Takie buty nazywano na badanym przeze mnie terenie *obrynkami, abrezkami, obrezkami, obryzkami, obruskami, obrynkami: obrzynakami albo oberzańcami, obersztynkami*, a także *urzynkami* lub *obrynkami*. Miały one twardą podeszwę i dolną część obciętych od góry skórzanych cholewek, sięgającą poniżej kostek albo nieco powyżej. Były przeznaczone do chodzenia po obejściu, ogródku, rzadziej po polu. Zwy-

⁷ Por. AGWB, t. III, Wrocław 1993, mapa 197, s. 120.

kle nie dbano o ich czystość, ważna była wygoda w zakładaniu i zdejmowaniu. Tak nazywane buty były noszone przez starych ludzi, *młodzi kojarzo, ale ich nie noszo* (wypowiedź mieszkańca wsi Bohukały w gminie Terespol, pow. bialski na Lubelszczyźnie).

Podobne desygnaty i nazwy znane były na terenie Suwalszczyzny, ale tu bogactwo leksykalne było jeszcze większe. W mowie mieszkańców tego regionu na określenie takiego rodzaju obuwia używano oprócz nazw wymienionych wyżej, także takich jak: *wstępki, stępki, ustupki*, które są formacjami odczasownikowymi, utworzonymi od podstaw z rdzeniem *stap-/stęp-*, oraz *stremfli, stryfle, sztryfle, stryfli, sztryfle* lub *szkarbany*.

Z gwarowych nazw butów, które były noszone przy różnych okazjach, do ciekawych należą *krajczaki, postoly* oraz *skórznie*. Pierwszą z nich podawali mieszkańcy Lubelszczyzny i Suwalszczyzny jako odpowiedź na pytanie o buty do chodzenia po domu. Wystąpiła ona w moim materiale w trzech wariantach fonetycznych *krajczaki, krajcaki* i *krajaki*.⁸ Pochodzi od czasownika *krajać*, co jest związane ze sposobem ich wykonywania – były wycinane ze skóry lub innego materiału dostępnego mieszkańcom badanych terenów. J. Karłowicz w *Słowniku gwar polskich* [t. 2, s. 464] wyjaśnia ich znaczenie, pisząc, że były „robione z krajki sukna”.

Nazwę *postoly* podawali niektórzy moi informatorzy jako pasującą do różnych typów obuwia, czasami także starego, zniszczonego. Jest ona związana z jednym z najstarszych zawodów uprawianych na wsi, a mianowicie z bartnictwem, którego początki w Polsce sięgają XVI wieku. Obecność nazwy *postoly* jeszcze pod koniec XX wieku notuje internetowy przewodnik *Gwary polskie. Podlasie. Przewodnik multimedialny* pod redakcją H. Karaś, w którym czytamy:

Na nogi zakładano sznurowane trzewiki zwane *postolami*. Na co dzień zakładano łapcie plecione z łyka lipowego, brzoźowego lub wiązowego, a od święta – buty z cholewami.

Drugie poświadczenie tej staropolskiej nazwy można znaleźć na stronach książki Jana Walencika *Smak białowieskiego miodu*, w której autor tak opisał *postoly* jako część stroju bartnika, zawodu bardzo dzisiaj rzadkiego:

Zgrzebna koszula przepasana plecionym sznurkiem, także portki, onuce i postoly – kapce z lipowego łyka (...).

---

⁸ Nazwa ta jako występująca w powiecie konstantynowskim na Lubelszczyźnie została odnotowana w: Łopaciński 1899, 771 oraz Karłowicz, t. 2, 462, 464; w SGP [t. 2, 464] pojawia się dodatkowo postać *kraciaki*, której nie ma w moim materiale.

Na nogach starszego przechodnia widziałam takie buty w 1985 r. na jednej z ulic Romanowa na Lubelszczyźnie, gdzie właśnie prowadziłam badania.

Jeśli chodzi o budowę nazwy *postoty*, to jest to skrót od słowa *apostoty*, którym określano w wielu ludowych odmianach polszczyzny proste buty wykrojone bez rozróżnienia na prawą i lewą nogę. Uważano, że takie właśnie nosili kiedyś apostołowie.⁹ Nazwa butów *apostoty* według badaczy języka Polski północno-wschodniej występuje także na badanych przeze mnie terenach [por. Maryniakowa, Rembiszewska, Siatkowski 2014; Janiak 1995; Zdancewicz 1980], ale moi informatorzy podawali zawsze jej skróconą postać.

Skórznie / skorznie / skórnice to według *Encyklopedii staropolskiej* długie buty z cholewami używane do konnej jazdy, a czasami także skórzane spodnie. Według *Encyklopedii PWN* buty tak nazywane były podbijane podkówkami. Nazwa ta występuje w tekstach pisarzy XVI i XVII w., np. u Mikołaja Reja:

Chocia śmierdzi dziegieć, nic on tego nie czuje,
Rozciągnąwszy za piecem, wnet skórnice smaruje.

W materiale zebranym na Suwalszczyźnie i Lubelszczyźnie nazwa ta pojawiała się tylko sporadycznie, zawsze w odniesieniu do długich butów z cholewami sięgającymi kolan. Buty takie o wiele częściej niż *skórzniakami* nazywali jednak moi informatorzy *oficerkami*, *walonkami* lub *angielkami*. O ile nazwa *oficerk* jest używana w tym znaczeniu także w języku ogólnym, a nazwa *walonki* jest zapożyczeniem z języka białoruskiego, o tyle *angielki* traktowane jako buty wysokie z cholewami są nazwą charakterystyczną tylko dla terenów objętych przeze mnie badaniami. Notuje ją w tym znaczeniu MSGP, w pozostałych źródłach nazwa *angielki* odnosi się do eleganckich krótkich butów męskich o charakterystycznym kroju [por. *Encyklopedia obuwia*, https://www.apia.com/pl_pl/encyklopedia-obuwia/].

5. NAZWY CZĘŚCI BUTÓW

Dwanaście pytań kwestionariusza dotyczyło sposobów nazywania różnych części buta, o których było wiadomo, że mają swoje nazwy w polszczyźnie ogólnej, czyli o przód i tył buta (w szczególności ich utwardzone fragmenty służące do ochrony palców i pięt), cholewę, język, obcas, podszewę, zelówki, wkładki oraz sznurowadła. Zebrany w tym dziale ma-

⁹ Por. m.in. Maryniakowa, Rembiszewska, Siatkowski 2014, 168; Janiak 1995, a także strona internetowa Muzeum Etnograficznego im. Franciszka Kotuli w Rzeszowie: <http://ubioryludowe.muzeumetnograficzne.rzeszow.pl/>

teriał obejmuje ponad 60 jednostek lekсыkalnych, a razem z wariantami fonetycznymi jest ich około 100.

Jeśli chodzi o przednią część buta, to oprócz ogólnopolskich nazw *przód* oraz *nos / nosek* moi informatorzy podawali nazwy *przodek*, *czubek / ciubek*, *czubki / ciupki* oraz *kapka / kapa*. Wszystkie te nazwy są używane również w innych częściach kraju, chociaż częściej są notowane na wschodnich terenach Polski niż zachodnich. Ich definicje zgodne z tymi, które podawali informatorzy, można znaleźć w *Encyklopedii obuwia* oraz w podręcznikach do nauki zawodu w rzemiośle szewskim [Rerutkiewicz 1963; Christ 1974].

Nazwy odnoszące się do tylnej części buta to: *tuba / tub*, *załubnik / załubnik*, *piętka*, *zapiętek / zapiętka*, *zatyłek*. Jest w nich wyeksponowane albo miejsce tego fragmentu butów jako znajdujące się z tyłu lub w okolicach pięty, albo jego cecha polegająca na tym, że był wykonany z łuby, czyli z kory zdejmowanej z drzew wiązu, lipy lub sosny w okresie krążenia soków. Dawniej była ona używana do wyplatania pudełek, a współcześnie do wyrobu łubianek na owoce. Na badanym przeze mnie terenie używano jej także do utwardzania tylnej części buta, którą od nazwy materiału nazywano łubą lub określano ją za pomocą derywatów utworzonych od tego słowa, a mianowicie: *załubnik / załobnik*.

Podobnie jak w wypadku nazw przedniej części butów, także te odnoszące się do ich części tylnej były notowane nie tylko na Suwalszczyźnie i Lubelszczyźnie, ale także na Mazowszu i w Małopolsce, a niektóre weszły na stałe do języka ogólnego, np. *zapiętek / zapiętka*.

Co do nazwy spodniej części buta, to zarówno na Suwalszczyźnie, jak i na Lubelszczyźnie występowały różne warianty fonetyczne ogólnopolskiego rzeczownika *podeszwa*, np. *podeszew*, *podesew*, *podeswa*. Nie zanotowałam także na terenie objętym badaniami żadnych ludowych nazw oznaczających cholewę, obcas ani takiej, która byłaby synonimem do słowa *język / jęzor*, oznaczającego skórzany pasek przy butach z cholewami służący do ich wciągania na nogi.

Ciekawe nazwy w zebranych materiale dotyczyły natomiast kawałka skóry podeszwowej, który wkłada się do tylnej części buta z cholewą, aby utrzymać jego część górną. Informatorzy wymieniali różne nazwy tej części buta, m.in. *ramień*, *szytuniak / sztywnik / stebnik / sztybniak*, *usztyniacz / uštybniacz / uštybniac*, *wyścielka / ścielka / uściłka*, *załubnik*, *świerzbina*, *sprężyna*, *kiedry*, *tyłki*, *pasy*, *kopydło*, *wkładka*, *podkład*, *podeszwiana skóra*.

W nazwie *ramień* zostało wyeksponowane podobieństwo tej części buta do ramienia, która jest tak nazywana nie tylko na badanym przeze mnie terenie, ale także na Mazowszu i w Małopolsce [por. MSGP, 235]. Ze względu na charakterystyczny podługowaty kształt takiego kawałka skóry nazywają go czasami mieszkańcy Lubelszczyzny i Suwalszczyzny *pasem* (lm. *pasy*), a ze względu na chropawą fakturę *świerzbina*, wyrazem utworzonym od słowa *świerzb*. Liczne warianty fonetyczne

nazwy *sztyniak* są z kolei derywatami od przymiotnika *sztynny*, warianty nazwy *wyścielka* derywatami od czasownika *wyścielać*, a nazwy *wkładka* i *podkład* zostały utworzone od czasowników *wkładać*, *podkładać*. Mniej jasna jest geneza pozostałych nazw, zwłaszcza że niektóre z nich są wymieniane także jako odnoszące się do zupełnie innych części buta, np. *kiedra* to nazwa występująca także w Małopolsce, ale na oznaczenie paska skóry przybitego dookoła podeszwy [por. MSGP, 99], a nazwy *łub* i *załubnik* przez większość informatorów były przypisywane utwardzonej tylnej części buta, nie tej służącej do utrzymania w pionie cholewy. Nazwa *tyłki* może mieć uzasadnienie tylko w wypadku wyścielania tak nazywaną skórą tylnej części cholewy, a w wyrażeniu *podeszwiana skóra* zostało podkreślone jej podobieństwo do materiału, z którego są robione podeszwy.

W zebranych materiale wystąpiły też różne określenia odbiegające od ogólnopolskiej nazwy *zelówka*, oznaczającej płaską część buta przybijaną po zdarceniu podeszwy, a mianowicie: *łata*, *łatka*, *podnosek*, *podkówka*, *guma*. Jak widać, mieszkańcy Lubelszczyzny i Suwalszczyzny kierowali się w tym wypadku podobieństwem sytuacji zelowania butów do łątania ubrania, podkuwania konia oraz zaklejania gumą dziur powstałych w przedmiotach używanych na co dzień. W ten sposób praca szewca zlewała się w ich językowym obrazie świata z pracą krawca, kowala i tych rzemieślników, z którymi mieli do czynienia.

Te części buta, które w polszczyźnie ogólnej nazywano *uszami* i *językiem*, nie miały zbyt wielu odrębnych nazw na badanym przez mnie terenie. Charakteryzowały się jednak bardzo licznymi wariantami fonetycznymi i morfologicznymi. Obie wystąpiły w zebranych materiale w 7 postaciach: *język*, *jęzor*, *jęzior*, *języczek*, *jęzorek*, *jazyk*, *ozorek*, oraz *uszy*, *uszi*, *usy*, *łusy*, *ucha*, *łucha*, *nausznicy*. Nazwa *uszy* była poza tym używana wymiennie z nazwą *piesek*, która miała dodatkowo 4 inne postacie brzmieniowe *pies*, *suczka*, *sucka*, *sobaczka*. Bogata wariacja fonetyczna występująca w analizowanych nazwach jest potwierdzeniem przejściowego charakteru gwar używanych na Lubelszczyźnie i Suwalszczyźnie, gdzie mieszają się cechy mazowieckie, kresowe i wschodniosłowiańskie.

6. PODSUMOWANIE

Zaprezentowane w artykule ludowe nazwy butów i ich części powstały w różnych okresach historycznych. Niektóre mają swój rodowód jeszcze w prasłowiańszczyźnie, np. *czerwiki*, inne pojawiły się w XII–XIII w., który to okres charakteryzował się dużym rozwojem rzemiosła w Polsce i zapożyczeniem licznych nazw narzędzi z języka niemieckiego, np. *kamasze*, jeszcze inne pojawiły się w XVIII–XIX w., np. *angielki*. Wszystkie jednak mają genezę typową dla rozwoju słownictwa – albo są wynikiem

wpływów obcych na polszczyznę używaną na Lubelszczyźnie i Suwalszczyźnie, albo powstały w wyniku charakterystycznych dla niej procesów derywacyjnych, albo są neosemantyzmami, czyli wyrazami, które w pewnym momencie zaczęły być używane w nowym znaczeniu ze względu na podobieństwo ich desygnatów do przedmiotów niemających jeszcze nazwy.

Zapóżyczenia wśród nazw butów i ich części to najczęściej słowa występujące na badanym terenie nie tylko w gwarach, ale także w polszczyźnie ogólnej, np. *pantofle, kozaki, kamasze, obcas, zelówka*. W ludowej odmianie języka są używane zwykle ich fonetyczne warianty zawierające cechy charakterystyczne dla wschodniej Polski, np. *kamaszi, łobcas, zylówka*. Większość zebranych przeze mnie zapóżyczeń pochodzi z języka niemieckiego, rosyjskiego, ukraińskiego lub białoruskiego. W wypowiedziach informatorów nazwy zapóżycone z języków wschodniosłowiańskich były często wymieniane łącznie z ich polskim odpowiednikiem, np. *obrezki, obrzynki*.

Derywaty obecne w analizowanym materiale to głównie formacje utworzone od nazw materiału, np. *drewniaki, skórznie*, oraz od nazw czynności, np. *dłubanki*, a w wypadku nazw części buta – od przymiotników, np. *sztyniak*.

Neosemantyzmów było w zbiorze nazw butów i ich części dość dużo. Ich prymarne znaczenie odnosiło się przeważnie do części ciała, np. *nosek, język, uszy*, do nazw materiału, z którego buty były wykonywane, np. *łub / łuba, guma*, do nazw zwierząt, np. *pies / piasek* lub do nazw osób, np. *oficerki, angielski, apostoły*.

Ważne wnioski, które można wyciągnąć z analizy opisanego materiału, dotyczą zasięgu terytorialnego słownictwa używanego przez mieszkańców wsi na Lubelszczyźnie i Suwalszczyźnie. Po wykonaniu wstępnej kwerendy słownikowej widać, że zebrane nazwy występują w różnych częściach Polski i że większość z nich weszła już na stałe do polszczyzny ogólnej. A jednak jako całość zebrany materiał jest charakterystyczny dla terenu, z którego pochodzi. Jego ludowość podkreślają liczne warianty fonetyczne przytoczonych w artykule nazw, w których pojawiają się cechy typowe dla dialektu mazowieckiego, np. mazurzenie w wyrazach *usy, snurowadła*, oraz gwar pogranicza polsko-białoruskiego i polsko-ukraińskiego, np. końcówka *-i/-y* występująca w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników miękkotematowych w miejscu ogólnopolskiej *-e*, np. *gumowcy, kamaszi*.

W opisanym słownictwie widać również elementy kultury materialnej i duchowej ludności wiejskiej zamieszkującej wsie na Lubelszczyźnie i Suwalszczyźnie. Na podstawie używanych przez nią słów można zrekonstruować metody wykonywania przez nią butów i sposób ich używania w różnych okolicznościach. Obecność w materiale takich nazw jak *kapce, kamasze, walonki, wiatrówki* świadczy o zmaganiu się ich właścicieli z zimnym klimatem, a nazw *gumiaki, klompy, kalosze* z wystę-

powaniem terenów podmokłych na zamieszkiwanym przez nią obszarze. Warunki klimatyczne i ukształtowanie terenu wpływają z kolei na styl życia mieszkańców danego regionu, co również da się zauważyć w używanym przez nich słownictwie.

Bibliografia

- AGWB: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. 1–9, Wrocław 1980–2007.
- J. Bacewicz, *Fejnie gadalim, smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny*, Suwałki 2011.
- A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970.
- J. Christ, *Technologia obuwia dla uczniów klas I i II zasadniczej szkoły zawodowej dla zawodu obuwnik*, Warszawa 1974.
- <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>
- B. Janiak, *Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Niemirowa nad Bugiem. Fonetyka, fonologia, słownictwo*, Łódź 1995.
- H. Karaś (red.), *Dialekty i gwary polskie, kompendium internetowe*.
- J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Warszawa 1974.
- Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*, Zeszyt III: *Technika ludowa*, opr. przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa w Warszawie, Wrocław 1958.
- H. Łopaciński, *Przyczynki do słownika języka polskiego*, „Prace Filologiczne” t. V, Warszawa 1899.
- I. Maryniakowa, D. Rembiszewska, J. Siatkowski, *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa 2014.
- MSGP: J. Wronicz (red.), *Mały słownik gwar polskich*, Kraków 2009.
- J. Rerutkiewicz, *Cholewkarstwo*, Warszawa 1963.
- SGP: *Słownik gwar polskich*, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN, t. 1–6, Kraków 1982–2003.
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927 (*Słownik warszawski*).
- A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.
- T. Zdancewicz, *Mazurzące gwary suwalskie*, Poznań 1980.
- J. Żurawski, *Wpływy niemieckie we współczesnej gwarze szewskiej*, „Poradnik Językowy 1982, z. 1, s. 41–49.

***Folk names of shoes and their parts in the dialects
of the Lublin and Suwałki regions***

Summary

This paper presents an analysis of folk names of shoes and their parts, which were collected during dialectological research conducted in the 1990s in the Lublin and Suwałki regions. Their semantic, morphological and phonetic features as well as etymology permitted conclusions on their folk nature to be drawn and their territorial reach to be preliminarily established. Native and borrowed names, derivatives, and neosemantisms were distinguished in the examined material. An attempt was made also to carry out a cultural analysis of names of shoes and their parts as well as of their relation to the area where they occurred and social awareness of their users.

Trans. Monika Czarnecka